

ВСТУП

СТАН І ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Єдиними показниками релігійного життя, які на цей час фіксуються органами державної влади, є діючі релігійні організації. Офіційна статистика релігійної мережі, яку подав на початок 2008 року Державний Комітет України у справах національностей і релігій, зафіксувала наявність в Україні **33841 релігійну організацію понад ста різних релігійних течій, церков, спільнот** (на 778 більше, ніж на початок 2007 року). Ця цифра включає 32493 релігійних громад, 421 монастир (6598 насельників), 192 духовних навчальних закладів з 18375 слухачами, 333 місії, 74 братства. Конфесії видруковують 383 своїх газет і журналів. Якщо врахувати те, що в Україні законом не визначена обов'язковість реєстрації релігійних організацій і деякі з них цим користуються, свідомо не йдучи на реєстрацію, і що є деякі офіційно із-за якихось мотивів нефіксовані владою релігійні течії, а відтак і їх організації, то офіційна статистика державного органу є явно неповною. Проте навіть **наявне свідчить про своєрідний релігійний ренесанс в країні**. Для порівняння відзначимо, що в комуністичні роки в Україні діяло офіційно визнаних лише 9 релігійних течій, що мали десь 4,5 тис. релігійних організацій. Було 14 монастирів, одна православна семінарія в Одесі і часопис „Православний вісник”.

Наголосимо тут на тому, що **нинішня картина релігійної мережі України аж ніяк не корелюється з такою ж ренесансною картиною релігійності**, в тому числі й конфесійної, того чи іншого регіону країни, особливо якщо при цьому врахувати ще поширену моду на релігію й релігійне меценатство, дотримання багатьма не етики, а лише релігійного етикету. З'явився невоцерковлений віруючий, зникає у нього впевненість і переконаність в єдиноістинності й єдиноможливості саме свого конфесійного вибору. Відбувається розмивання церковної організації як Богом встановленої сакральної інституції, йде незупинний процес дроблення, диференціації наявних конфесійних спільнот. Інституційна релігійність все більше нагадує релігійний супермаркет: йди і вибирай. При цьому часто критерієм постає не принцип істинності, а корисності й привабливості.

Роки незалежності – це період інтенсивного розвитку релігійної мережі в Україні. При цьому зростає не тільки кількість релігійних організацій, а й кількість конфесій. Якщо в 1991 році у нас на реєстрації знаходилося 42 релігійні об'єднання (з них 33 християнського коріння, по одній іудейських, мусульманських і рідновірських, 4 – орієнталістських і дві синкретичних), то на початок 2008 року їх було вже понад 120 (76 – християнського коріння, 8 – іудейських, 4 – мусульманських, 7 -

рідновірських, 16 – орієнталістських, 6 – автохтонних або синкретичних та ін.).

Хоч Православ'я за кількістю своїх організацій (17174) є найбільшою конфесією (50,75% від загальної кількості), проте навіть ці цифри (не говорячи про свою самоідентифікацію з православ'ям, а тут вона в різних соціологічних дослідженнях становить від 36 до 48% опитаних) засвідчують той факт, що **Україна не є православною країною, а країною з його домінуванням**. А якщо ще врахувати штучність поділу колись єдиних православних громад в тому чи іншому поселенні на 2-3 за фактом належності їх вірних до якоїсь із трьох основних православних церков – Української Православної Церкви Московського Патріархату, УПЦ Київського Патріархату чи Української Автокефальної ПЦ, наявність реєстрацій практично „неживих” православних спільнот (напр., один-два ченці на один монастир в УАПЦ), то кількість православних інституцій буде ще меншою. В році маємо, хоч і штучне, але помітне зростання мережі організацій Церкви Московського Патріархату (на 249 одиниць), певне зростання організацій Київського Патріархату (на 128) і автокефалів (23). На ближчі роки, враховуючи зростання впливу в політичному житті країни демократичної коаліції, а також відмежування керівництва УПЦ МП від її заполітизованих біляцерковних структур, які за допомогою куплених бритоголових формувань насильно стримували процеси відходу парафій від цієї промосковської Церкви, можемо очікувати збільшення переходів парафій від Московсько-Православної Церкви до Київського Патріархату як дійсно української Церкви. Проте марні сподівання цієї Церкви на якесь фаворизування її з боку державної влади, а також незначна її євангелізаційна діяльність за „храмовою огорожею”, можуть привести до стабільності кількісних показників її мережі, що засвідчив 2007 рік. Практично незмінною (а то й занепадаючою) вже протягом десятиліття залишається кількість течій православного коріння (старообрядці, молокани, істино православна церква та ін.).

Практично **вичерпала „електорат свого зростання” Греко-Католицька Церква**. Протягом 2007 року вона зросла на 57 своїх організацій і має тепер їх 3685. Це перевищує довоєнну кількість десь на понад 300 одиниць. Проте, незважаючи на перенесення її офісу до Києва, УГКЦ залишається **фактично галичанським феноменом (3002 організації)**, постаючи в регіоні свого найбільшого поширення для її вірних як **тотальний чинник**. Відкритість світу дає можливість **зростати кількісно римо-католикам** (1061 організація), хоч і вони практично вже йдуть до вичерпання своїх потенційних послідовників. На відміну від православних, де монастирів і монахів і є надто багато (223 /4633), монастирі католицьких конфесій (193/1936) постають як центри активного місіонерства і християнської просвіти. Не на папері й кількість тих недільних шкіл, які мають греко- і римо-католики (1163 і 517). Православні

виявляють лінощі в їх організації (лише 4611 на 16664 парафії), а тим більше в урізноманітненні форм своєї євангелізаційної і соціальної роботи. Якщо греко-католицизм постає переважно як галичансько-закарпатський феномен, то римо-католицизм – як галичансько-подільський. Проте особливих успіхів у своєму поширенні в східному й південному регіонах країни ці католицькі конфесії на перспективу не матимуть. Зокрема в греко-католицькі громади тут йдуть переважно вихідці із галичанських областей.

Помітно зростає в Україні мережа протестантських організацій (8428 в порівнянні із 7721 минулого року), які вже **становлять 25,2% від загальної цифри релігійних спільнот України**. Тут успішно діють переважно пізньопротестантські конфесії – баптисти (3025), п'ятидесятники (2517), адвентисти (1101), Свідки Єгови (офіційно -1101, а неофіційно –біля 1600). Зростає мережа українських лютеран (42, а німецьких -39). Баптистська спільнота України є найбільшою в Європі. Вона складає 8% релігійної мережі країни. Всі протестантські конфесії ведуть широку релігійно-просвітницьку, морально-виховну, видавничу, медійну, місіонерську та благодійницьку роботу, що служить підставою для впевненості в подальшому інтенсивному зростанні їх мережі. При наявних темпах зростання, чому сприяє організована протестантами місіонерська і благодійницька робота, і проведення різних заходів з євангелізації та ін., через 10 років їх громади в Україні становитимуть десь 50% релігійної мережі країни (переважно п'ятидесятницьких та єговістських).

Мусульманство в Україні не має своєї єдиної організаційної структури. Воно має 4 свої центри, що об'єднують 1138 релігійних організацій. Послідовниками ісламу у нас (окрім Криму) є представники меншин тих етносів, на автохтонних територіях яких ця релігія є домінуючою. Відтак ґрунту для зростання в Україні ця конфесія вже не має, бо ж представники, скажемо так, немусульманських етносів лише одиничками приймають цю релігію, а такий активний приїзд в Україну на постійне проживання представників мусульманських етносів, як це було в роки Радянського Союзу, фактично припинився. В Криму іслам також вичерпав можливості свого подальшого кількісного зростання після того, як ДУМК відкрив у 2005 році практично у всіх поселеннях кримських татар свої організації. Їх тепер 959. Духовне життя мусульманських громад в Україні потребує подальшого організаційного зміцнення, кадрового наповнення і матеріальної підтримки з тим, щоб виключити можливість розширення ваххабістської присутності (нині вона має більше 40 громад в Криму). На цю протидію нині активно працює не лише Меджліс кримсько-татарського народу та Муфтіят Криму, а й певною мірою державні органи. З появою в минулому році Київського Муфтіяту, який релігійно обслуговує представників волзько-татарського етносу, із фактичним припиненням переїзду в Україну мігрантів з домінуючого ісламу країн, а

також появою активно діючої у сфері просвітництва і благодійництва мусульманської спільноти „Арраїд”, зареєстрацією нею на своїй базі в 2008 році ще одного Духовного управління мусульман України під назвою «Умма», можливість значного поповнення Духовного Управління мусульман України (центр його в Києві) вірними і появи його нових громад фактично вичерпані і ця спільнота в Україні значимих перспектив зростання не має. Домінувати в мусульманському світі України (окрім Криму) все більше будуть Духовний Центр мусульман України, Київський Муфтіят, а також всеукраїнська мусульманська організація „Арраїд”.

Найбільш спільнотний народ, як часто говорять про євреїв, у своєму релігійному житті виявився водночас і найбільш „розхристаним”: **285 на початок 2008 року іудейських громад тут належать до шести різних об’єднань.** Перспектив їх об’єднання немає, бо ж до цього поділу прилучилися позаконфесійні інтереси – економічні, політичні, а то й суб’єктивні орієнтації. То ж роз’єднаний іудаїзм - це його перспектива. Та й кількість громад конфесії залишиться майже незмінною. Минулорічне поповнення – лише 4 громади.

Поява і зростання на теренах України різних нових релігійних течій (насамперед, неохристиянських, неоорієнталістських та рідновірських) є відображенням загальних тенденцій нинішньої процесу конфесіоналізації релігії у світі. Відтак це не є якась випадковість чи чийсь злий умисел. На зміну модерну і в християнстві приходить постмодерн. Визначити загальну кількість неорелігійних організацій в Україні нині надто складно із-за того, що не всі вони пройшли офіційну реєстрацію, деяким з незрозумілих мотивів держоргани відмовляють у праві реєстрації, хоч від цього діяльність цих організацій не припиняється, бо ж, як відомо, реєстрація релігійних спільнот у нас не є обов’язковою. Замість того, щоб поставити діяльність цих спільнот в залежність від закону, їх пускають „у вільне плавання”. На початок 2008 року за офіційною статистикою реєстрації нові релігійні течії загалом складають більше 1895 одиниць (з них, зокрема, неохристиян – 1627, неоорієнталістів – 151, рідновірів – 116). Неоорієнталізм і рідновірство вже практично стабілізувалися в своєму кількісному зростанні і територіальному поширенні, на перспективу будуть кількісно (і по громадах, і по вірних) навіть зменшуватися, а через 10-15 років залишаться як своєрідні клуби за інтересом (переважно для молоді). Водночас надто високі темпи зростання виявлятимуть неохристияни і насамперед харизмати. На сьогодні останні мають вже 1376 своїх організацій.

Неорелігії нерівномірно розміщуються своїми громадами по теренах України. Там, де сильні позиції традиційних Церков, їх практично одиниці (так, на Тернопіллі лише 11 громад із 1702 організацій області, а загалом вони становлять лише один відсоток від всієї релігійної мережі Галичини), зате в регіонах, де водночас із відродженням традиційних християнських церков (Східні і Південні області країни) з’являлися і відносно вільно

поширювалися й неорелігійні течії, кількість організацій останніх становить десь понад 11% від всієї мережі регіону. Порівняно розвинута інфраструктура ортодоксальних конфесій в західноукраїнському регіоні, поєднання у свідомості людей своєї релігійної належності з національною, включеність певного конфесійного чинника в систему культури і побуту зумовили блокування проникнення в ці області нових релігійних течій. Відсутність всього цього на Сході і Півдні країни, зокрема сприйняття конфесійної належності як ознаки етнічності, сприяють поширенню тут протестантських і неорелігійних течій.

В Україні на цей час практично склалася мережа неорелігій і поява якихось нових із них вже буде випадковістю. Тим більше, що традиційні Церкви в боротьбі з їх поширенням знаходять між собою спільну мову й прагнуть підпрягти до цього навіть державні органи. Хоч виключити абсолютно появу, але незначне поширення нових релігійних течій, не можна. Так, останнім часом на нашому релігійному полі з'явилися такі маловідомі релігійні новотвори як спільнота Сія-Світ, течія Горового чи Хіллсонг.

Порівняльний аналіз цифрового матеріалу про зміни релігійної мережі за останні 15 років засвідчує те, що **екстенсивний етап розвитку релігійного життя в Україні вже закінчився. Він перейшов в інтенсивний.** Якщо на початку 90-х років м. ст. кількість релігійних організацій в країні щороку зростала на 30-32%, то вже в роки нового століття цей показник зменшився до 3-6 %, а в минулому році ріст становив лише 2%. Фактично вже маємо насичення релігійною мережею (десь тисяча вірних на одну релігійну організацію) в західних і подільських областях країни, набирає насиченості центральний регіон (в межах 1200-1800 громадян на одну організацію). Схід і Південь України (тут від 2 до 4 тисяч вірних на одну релігійну організацію) ще далекий від цих показників. Проте очікувати тут в наступному значного збільшення релігійної мережі із-за сформованої світськості способу життя переважної більшості його мешканців не приходиться.

Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських землях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід'ємним елементом їх способу життя і виявом духовної культури та національної належності. Проте якщо на початку 1992 року в Західних областях України діяло 59,6% релігійних організацій країни, то нині вони становлять лише 37,3%. На перше місце в релігійному житті вийшов Центральний регіон. Тут нині знаходиться 43,3% його мережі. До речі, тут є й найбільший відсоток православних громад (майже 50) і найвищий відсоток православної насиченості (десь 63,2%).

Регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських церков. Тут слід відзначити помітне

поширення УПЦ КП та УАПЦ в Західних і Центральних областях й водночас незначну кількість їх парафій у Південному і Східному регіонах, де домінує промосковська УПЦ. Абсолютне домінування має в галичанських областях УГКЦ. Римо-католицькі громади постають переважно в районах розселення польської меншини – Полісся, Поділля, Галичина. Розвиток національної самосвідомості у представників різних етнічних меншин України сприяє появі і поширенню в нашій країні їх національних релігійних течій (німецькі лютерани, вірменська григоріанська церква, Російська православна Церква - зарубіжна і т.п.), хоч перспектив кількісного зростання в Україні ці конфесії не мають.

Регіональні особливості релігійного життя значною мірою зумовлені історичним минулим того чи іншого краю, національним складом його населення, усталеними традиціями, зокрема сімейними, способом господарки, загальним культурно-освітнім рівнем населення, політичними процесами, міждержавними відносинами. Релігійні організації розміщені по території України явно нерівномірно. Так, три галичанські області мають їх навіть більше, як разом взяті шість областей Східної і Південної України (Сумська, Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Дніпропетровська), хоч за кількістю населення цей регіон в 5 разів перевищує Галичину. Якщо в Тернопільській області на одну релігійну громаду припадає в середньому десь 660 громадян, то в Харківській аж 4292. Оскільки в західному регіоні країни практично вже створена інституційна мережа церковних організацій достатня для задоволення релігійних потреб віруючих, відбулася насиченість релігійного життя релігійними організаціями, то перше місце за інтенсивністю зростання релігійної мережі нині перейшло до Центрального регіону. Десь через 5-6 років естафету регіону з найбільшими темпами зростання релігійної мережі може перебрати Схід і Південь країни.

Кількісні показники зростання релігійної мережі тієї чи іншої конфесії ще не засвідчують такого ж зростання кількості їх вірних, а тим більше – рівня релігійності останніх. Конкурентна боротьба між конфесіями і церквами спонукає керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу, „хапати побільше” при вирішенні державою питань повернення свого часу відторгненого радянською владою церковного майна, не маючи опісля можливості належного освоєння одержаного. То ж і маємо напівпусті православні монастирі із способом життя людини первісного суспільства, напівпорожні храми, безсвященічі парафії тощо. Десь через 5-8 років історичні Церкви зіткнуться (особливо в містах, зокрема в Києві) із феноменом „пустуючих храмів”, що вже має місце в ряді країн Західної Європи. Замість того, щоб забезпечити всю повноту церковного життя в наявних парафіях, церкви прагнуть побільше їх зорганізувати. Не бажаючи виїздити на духовну працю в сільську місцевість, багато православних батюшок обладнують

(особливо в Києві) підвальні храми, збудовують ліліпутні храми, які можуть вмістити трошки більше десятка вірян.

Релігійні організації т. зв. історичних конфесій розмістилися переважно в регіонах традиційного свого розселення, використавши при цьому в різному стані збереження колишні культові будівлі. За цих умов протестантським і неорелігійним спільнотам приходиться вже шукати сприятливу для себе нішу діяльності. Ідея „традиційної канонічної території”, до якої вдається Московсько-Православна Церква України з метою протистояння поширенню інших конфесій чи церков, загострює міжконфесійні відносини, зумовлює міжконфесійну напругу, а то й веде до настроїв релігійного сепаратизму.

До своїх впливів на становлення релігійної мережі в Україні, появи і поширення нових релігійних течій, всілякої протидії розгортанню місіонерської діяльності як протестантських, так і неохристиянських спільнот, поширенню на Сході і Півдні України католицьких громад, активно **прилучаються останнім часом владні структури** цих регіонів з підключенням до цього церковних і біляцерковних спільнот УПЦ МП, які діють далеко не за нормами християнської моралі. Відчуваючи своє безсилля в боротьбі із зростаючим впливом харизматів, вимушені будуть поєднувати свої зусилля з протидії цьому історичні церкви і традиційні, як для нас протестанти. Свою критичність вони будуть орієнтувати не тільки проти нових релігійних течій, а й проти тих, хто виступає за свободу віросповідань в країні. Якись там хмільні, ялові в наукових дослідженнях „інститути” прагнутимуть піаритися на нехтуванні конституційних принципів свободи совісті й віровизнань, розпалюванні міжконфесійного протистояння, всіляких шарканнях перед своїми грошеплатильщиками.

Аналіз нинішнього стану і розвитку релігійної мережі України дає підставу для висновку, що **конфесійно ця мережа вже сформувалася**. На перспективу матимемо навіть відмирання деяких з релігійних меншин, насамперед неохристиянських, неоорієнталістських та рідновірських течій. Україна є християнською країною і перспектив утвердження якоїсь моноконфесійності певного напрямку християнства вона не має. Мова може йти не про поєднання якихось релігійних спільнот (історія такого ще не зафіксувала), а про їх толерантні відносини між собою. Формуванню української поліконфесійності сприяло зокрема наше межове буття – між Сходом і Заходом, між християнством та ісламом як двома світовими релігіями, між католицизмом і православ'ям як двома основними течіями християнства. Цьому сприяла наша традиція міжконфесійної толерантності, відсутності сформованої конфесійної екології, якоїсь масової відпорної громадської думки щодо іновірців. Українці виявилися бідними у власному релігійстворенні. Фактично всі наявні конфесії привнесені до них із закордоння (хіба що, окрім Білого Братства).